

‘युद्ध’ कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयता

उपप्रा. ईश्वरा पौडेल

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा कथाकार माया ठकुरीद्वारा लिखित ‘युद्ध’ कथालाई लैङ्गिक सीमान्तीयताका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । यस लेखमा तथ्य विश्लेषण गर्न सांस्कृतिक अध्ययनका विविध पक्षमध्ये लैङ्गिक सीमान्तीयतासम्बन्धी सैद्धान्तिक मान्यतालाई ग्रहण गरिएको छ । सीमान्तीयता सांस्कृतिक अध्ययनका क्षेत्रमा देखिएको पछिल्लो चिन्तन हो । ‘सीमान्तीयता’ शब्दले शक्तिको पहुँचबाट टाढा भएका शासित वा पीडित मानिसको समूहलाई जनाउँछ । सीमान्तीयताका वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक स्थिति हुन्छन् भने यसमा पहिचान, प्रतिनिधित्व र सीमान्तीय वर्गको प्रतिरोधी चेतनाको अध्ययन जोडिएको हुन्छ । यहाँ लैङ्गिक दृष्टिले नारीको सीमान्तीयको अवस्था कस्तो छ र नारीमाथिको शोषणका विरुद्धको सङ्घर्ष कसरी प्रस्तुत भएको छ भन्ने प्रश्नका आधारमा ‘युद्ध’ कथाको विश्लेषण गरिएको छ । पुस्तकालीय कार्यबाट सङ्कलित सामग्रीलाई आधार मानेर लेखिएको यस लेखमा विवेच्य कथामा रहेको नारी पात्रको सामाजिक अवस्था र शोषणसम्बन्धी प्रतिकारयुक्त आवाजको विश्लेषण गरिएको छ । ‘युद्ध’ कथाको कथ्यले समाजमा पितृसत्ता र यसको वर्चस्व जोगाउनका लागि पुरुषले गरेको हदैसम्मको निकृष्ट सोच र तदनुसारको व्यवहार तथा त्यसको चपेटामा परेर सीमान्तकृत बनेकी शिक्षित नारीको अवस्थालाई समेटेको छ । कथाले नारीमाथि सामाजिक तहमा भएको चरम शोषणको अवस्था र नारीलाई खेलौना ठान्ने प्रवृत्तिले सीमा नाघेपछि त्यसको सशक्त विरोधको चित्रण गरेको छ । समाजमा पितृसत्ताले बनाएका सामाजिक नियमहरू र यसको संरक्षणका लागि पितृसत्ताले गरेको घृणित प्रपञ्चका विरोधमा उभिएकी नारी पात्रको सशक्त सङ्घर्षको अवस्था यस कथामा देखापर्छ ।

शब्दकुञ्जी : अधीनस्थता, दमन, पितृसत्ता, प्रतिनिधित्व, सीमान्तीयता ।

१. विषयपरिचय

‘युद्ध’ माया ठकुरी (सन् १९४६) द्वारा लिखित सामाजिक विषयमा आधारित कथा हो । ठकुरीलाई सामाजिक संरचना र मानवीय सामाजिक गतिविधिको सापेक्षमा नारी समस्यालाई जोडेर कथा लेख्ने सर्जकका रूपमा लिइन्छ । यस कथामा नारीलाई समाजले गर्ने शोषण र त्यसको मारमा परेकी नारीको प्रतिकारको चित्रण भएको छ । कथामा दम्पतिको कुनै सन्तान उत्पादन नभएपछि समाजले यसको दोष नारीलाई मात्र लगाएर बाँझी भनेको छ । पुरुष पात्र आफूमा भएको कमजोरी स्वीकार नगरी जस्तोसुकै हालतमा पनि श्रीमतीबाट सन्तान उत्पादन गराएर समाजमा आफ्नो प्रतिष्ठा बचाउने ध्याउन्नमा लागेको छ । यसैको फलस्वरूप साधुको सहयोगले आफ्नी श्रीमतीबाट सन्तान प्राप्त गर्ने चाहनामा लालायित भएर ऊ अनेक प्रपञ्च गरी आफ्नी स्वास्नीलाई फकाउँछ तर साधुको दुर्नियत बुझेकी श्रीमती आफूमाथि भएका सबै प्रकारका शोषणले हृद नाघेपछि यसको प्रतिकारमा उत्रिन्छे । यसरी समाजमा रहेको लैङ्गिक शोषणले सीमा नाघेपछिको नारी पात्रको प्रतिरोधी विद्रोहको चेतना यस कथामा सशक्त रूपमा देखा परेको छ । समाजमा नारीमाथि पुरुषले गर्ने

व्यवहार, नारीमाथि गरेको शोषण र उत्पीडनमा बाँच्ने नारीको सीमान्तीय अवस्थाको चित्रण यहाँ रहेको छ । यहाँ नारी शोषणको चरम रूपपछि त्यसका विरोधमा उत्रिएकी आँटिली महिलाको सङ्घर्षको चित्रण भएको देखिन्छ ।

स्त्रीत्व र पुरुषत्वलाई सङ्केत गर्ने शब्दका रूपमा 'लैङ्गिकता' शब्दको प्रयोग गरिन्छ । लैङ्गिकता नारी र पुरुषका लागि समाजमा निर्माण भएको भूमिकाहरूको निर्मित हो । यसले मानवमा भएका जैविक गुणलाई पनि बुझाउँछ तर सामाजिक दृष्टिले यसको विशेष महत्त्व रहेको छ । आजभोलि यो शब्द महिला र पुरुषको यौनिक पक्षसँग नभई उनीहरूको सामाजिक तथा आर्थिक भूमिकासँग निकट रहेको छ । लैङ्गिक अध्ययनले नारीमाथि गरिने सामाजिक-सांस्कृतिक स्वरूपलाई जनाउँछ । यसले समाज र संस्कृति तथा त्यससँग नारी वा पुरुषको सम्बन्धको अध्ययन गर्छ । यसरी समाजमा लिङ्गका कारणले हुने सबै प्रकारका विभेदपूर्ण चिन्तन र विचारधाराको विरोध गरी समतामूलक समविकासको पक्षपोषण लैङ्गिकतासँग सम्बन्धित विषयहरू हुन् ।

सीमान्तीयतासम्बन्धी अवधारणा सांस्कृतिक चिन्तनको नवीन उपलब्धि मानिन्छ । यसले समाजमा भएका शक्तिहीन समूहहरूको अवस्था र तिनका विविध सामाजिक गतिविधिको अध्ययन गर्छ । लैङ्गिक सीमान्तीयता भनेको शक्ति र वर्चस्वका हिसाबमा दबाइएका नारीहरूको स्थिति हो । समाजमा भएको लैङ्गिक निर्मितमा शक्ति र सत्ताको पहुँचमा रहेका पुरुषले पितृसत्ताका नियम र मान्यताको आडमा नारीमाथि शोषण गर्न थालेपछि सीमान्तीयताको लैङ्गिक स्थितिको जन्म भएको हो । यसको बीज ग्रामिणको लेखनमा भए पनि लैङ्गिक दृष्टिले समान्तकृत समूहको चर्चा र चासो गायत्री स्पिभाकको देन मानिन्छ । साहित्यमा सीमान्तीयताको लिङ्गीय अवस्थाको खोजी गर्दा समाजमा भएको लैङ्गिक संरचनामा नारी र पुरुषको भूमिका, नारी उत्पीडन, शक्तिसँगको सम्बन्ध र प्रतिरोधको विश्लेषण गरिन्छ । यहाँ 'युद्ध' कथामा चित्रित नारी पात्रको लैङ्गिक दृष्टिले सीमान्तीय अवस्था र तिनका कार्यव्यापारको विश्लेषण गरिएको छ ।

२. अध्ययनविधि

प्रस्तुत लेखका लागि सामग्री सङ्कलन गर्न मुख्यतः पुस्तकालयीय स्रोतको प्रयोग गरिएको छ । यहाँ प्राथमिक स्रोतका रूपमा माया ठकुरीले लेखेको 'युद्ध' कथालाई लिइएको छ । माया ठकुरीले लेखेको 'आमा जानुहोस्' (२०६४) कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत रहेको 'युद्ध' कथालाई पाठ विश्लेषणका लागि आधार सामग्रीका रूपमा लिइएको छ । यस लेखमा सैद्धान्तिक अवधारणा स्पष्ट पार्न र तथ्यको पुष्टिका लागि सीमान्तीयताका विभिन्न पुस्तक तथा अनुसन्धानलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा लिइएको छ । यस्ता सामग्रीहरू पुस्तकालय र इ पुस्तकालयबाट सङ्कलन गरिएको छ । यस लेखमा 'युद्ध' कथाको विश्लेषणका लागि लैङ्गिक सीमान्तीयतालाई मुख्य आधारका रूपमा लिइएको छ । यसमा सामग्री विश्लेषणका लागि पाठ विश्लेषणविधि अवलम्बन गरिएको छ । विवेच्य कथामा रहेका साक्ष्यहरू र कथाको पाठका आधारमा तथ्यको विश्लेषण गरी यहाँ निष्कर्ष दिइएको छ । यहाँ सामग्री विश्लेषण गर्दा कथामा रहेका पात्रको अवस्था, भूमिका र गतिविधिमा आधारित भएर तथ्यको विश्लेषण गरिएको छ । यस लेखमा विवेच्य कथामा रहेको सीमान्तीय पात्रको लैङ्गिक अवस्था र सीमान्तीय पात्रले शक्तिसँग गरेको प्रतिरोध विश्लेषण गरिएको छ । यसरी सामग्रीले विश्लेषण गर्दा सीमान्तीय पात्रको अधीनस्थताको अवस्था, प्रभुत्वको अवस्था, सीमान्तीय पात्रमाथिको शोषण र दमनको अवस्था र प्रतिरोधको अवस्था गरी चार वटा सूचकका आधारमा पाठबाट उदाहरण लिएर तथ्यको विश्लेषण गरिएको छ ।

३. सैद्धान्तिक आधार

‘सीमान्तीयता’ शब्दले शक्ति र अधिकारविहीन भएका हेपिएका वा दबाइएका समूहलाई जनाउँछ। सीमान्तीयताको मुख्य चिन्तन ग्रामिसका मान्यतामा केन्द्रित रहेको छ। ग्रामिसले राज्यमा रहेका निमुखा वा पहुँचविहीन निरीह समूहलाई बुझाउन प्रयोग गरेको यस शब्दले शासित वर्गको अर्थ दिन्छ। ग्रामिसले राज्यका वैधानिक अङ्ग मात्र नभएर चर्चआदि धार्मिक संस्थाले पनि सीमान्तीय वर्ग निर्माण गर्न सशक्त भूमिका रहेको उल्लेख गरेका छन् (ग्रामिस, १९७१, पृ. २४५)। प्रभुत्वशाली वर्गसँग जोडेर उनले प्रयोग गरेको ‘सबाल्टर्न’ शब्दको नेपाली रूपान्तर ‘सीमान्तीयता’ शब्दले निर्धा, निमुखा, दबिएका, हेपिएका र ओभ्रेलमा परेका मानिसको समूहलाई जनाउने बराल (२०७३) ले उल्लेख गरेका छन् (पृ. १७२)। यसरी समाजमा अधिकारबाट वञ्चित र हेपिएको निमुखाहरूको समूहलाई सीमान्तीय समूह सीमान्तीय समूहको किनारामा परेको यस्तो अवस्थालाई नै सीमान्तीयता भनिन्छ।

प्रभुत्वशाली र शक्तिसम्पन्नहरूले निमुखा, गरिब र आवाजहीनहरूको परिचय समाप्त पारेका सन्दर्भमा ग्रामिसले सीमान्तीयताको अवधारणाको विकास गरेका हुन्। ग्रामिसले सीमान्तीय वर्गले राज्य र शक्तिशाली वर्गका फाइदाका लागि निरन्तर कार्य गर्ने र आफ्नो अवस्था भने जस्ताको तस्तै हुने भन्दै सीमान्तीय वर्गको पहिचान अझ जटिल बनेको निष्कर्ष निकालेका छन् (ग्रामिस, सन् १९७१, पृ. २६९)। ग्रामिसले अधि सारेको प्रभुत्व/वर्चस्वको अवधारणाले प्रभुत्वलाई भौतिक र विचारधारात्मक उपकरणहरूको गठजोड मान्दै यसका आडमा प्रभुत्वशाली वर्गले आफ्नो शक्तिसत्ता कायम गर्छ भनेका छन् (पाण्डेय, २०७३, पृ. ४३)।

ग्रामिसपछि करिब आधा शतकपछि सन् १९८० को दशकमा भारतीय इतिहासकारहरूले सीमान्तीय अध्ययन समूहको गठन गरेर एसियाली औपनिवेशिक कालखण्डमा सीमान्तीय वर्गको विषयवस्तुमाथि लेखन गरेपछि सीमान्तीयतासम्बन्धी अध्ययन थप सशक्त र विस्तारित भएको हो। रञ्जित गुहाको नेतृत्वमा रहेको १२ जना विद्वान्हरूको समूहले लगातार रूपमा सन् १९८२ देखि सन् २००५ सम्म १२ अङ्कसम्म यससम्बन्धी लेखहरूको सङ्ग्रह प्रकाशमा ल्याएर सीमान्तीयताको क्षेत्र विस्तार र व्यापक बनाएका हुन्। रञ्जित गुहाको सम्पादकत्वमा प्रकाशित भएको अध्ययन खण्डमा छैटौँ अङ्कसम्म गुहाले नै सम्पादन गरेको र पछि अरु विद्वान्हरूले सम्पादन गरेको पाइएको छ (जाहिब, सन् २०१५, पृ. २१४)। सीमान्तीयतासम्बन्धी यस अध्ययन समूहमा भारतीय इतिहासविद् रञ्जित गुहाका साथमा सइद आमिनु पार्थ, चटर्जी, डेभिड हार्डिमेन, ज्ञानेन्द्र पाण्डे, रामचन्द्र गुहा, तनिका सरकार, सुजित सरकार, कपिल कुमार, गायत्री चक्रवर्ती स्पिभाक आदिको योगदान रहेको छ। यसरी इतिहासविहीन शोषित समूहका लागि ग्रामिसले प्रयोग गरेको सीमान्तीयतासम्बन्धी मान्यता पछिल्ला चिन्तक-अध्येताहरूले ग्रहण गरेर थप व्याख्या तथा विस्तार गरेका छन्।

भारतीय विद्वान् रञ्जित गुहाले औपनिवेशिक साम्राज्यले थिचिएका भारतीयहरूका लागि ‘सबाल्टर्न’ शब्दको प्रयोग गरेका हुन्। उनले ब्रिटिस इतिहास लेखकले भारतीय कृषक आन्दोलनमा रहेको चेतनाको आँकलन गर्न नसकेको ठहर गर्दै औपनिवेशिक देशका नागरिकको अवस्था सीमान्तीय रहेको उल्लेख गरेका छन् (सिंह र अन्य, २००२, पृ. ५८)। गुहाले इतिहासको लेखन तलबाट हुनुपर्ने तर्कसहित ब्रिटिस औपनिवेशिक साम्राज्यको मारले थिचिएर लेखिएको भारतीयहरूको इतिहासलाई बेठिक र अपूर्ण ठान्दै भारतीयहरू नै सबाल्टर्न बनेको तथ्य स्पष्ट पारेका छन् (बहल, सन् २०१६, पृ. ३६१)। यसरी भारतीय किसानलाई विद्रोहका निर्माणकर्ताका रूपमा चित्रित गर्दै गुहाले बेलायती उपनिवेशवादको सिकार बनेका भारतीय जनताहरूलाई सीमान्तीय बन्न पुगेको निष्कर्ष निकालेका छन्।

सीमान्तीयतालाई नयाँ ढङ्गले व्याख्या गर्ने र यसमा महिलाको विषयलाई जोडेर हेर्ने कार्यको थालनीमा गायत्री चक्रवर्ती स्पिभाकको नाम अगाडि आएको छ । ग्रामिसले लैङ्गिक रूपमा कुनै प्रकारले महिलाका मुद्दामा जोड दिएको र उनको लेखन लैङ्गिक दृष्टिले संवेदनशील नभएको भन्दै महिला र विशेष गरी भारतीय महिलाका सवालमा स्पिभाकले आवाज उठाएकी हुन् (स्पिभाक, २०१५, पृ. ३२४) । स्पिभाकले सबाल्टर्नहरू सभ्य र शिक्षित नभएको हुनाले उनीहरूको वास्तविकताको खोजी शिक्षितहरूको जस्तो ग्रन्थमा र दस्तावेजमा पाउन नसकिने भन्दै सबाल्टर्नहरू ज्ञान र चेतनाबाट पनि बाहिर हुन्छन् भनेको पाइन्छ (भोवाल, सन् २०१६, पृ. १४) । उनले सबाल्टर्नको अवस्थाको जानकारी सबाल्टर्नले मात्र जान्ने र महिलाको पीडा महिलाले मात्र बुझ्ने उल्लेख गर्दै सैद्धान्तिक बहसले मात्र सबाल्टर्नको आवाजले सार्थकता पाउन नसक्ने विचार व्यक्त गरेकी छिन् (स्पिभाक, सन् १९८५, पृ. १११) । यसरी स्पिभाकले विभिन्न सन्दर्भबाट महिलाहरूको सीमान्तीय अवस्थाको निक्काल गरेको र उनीहरू दोहोरो पीडामा परेको हुनाले उनीहरूको पक्षमा बौद्धिक वर्गले भूमिका खेल्नुपर्ने अडान राखेको देखिएको छ ।

साहित्यमा सीमान्तीयताको अध्ययन गर्दा सीमान्तीय पात्रको सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्थाको अध्ययन हुन्छ । यसमा सीमान्तीय पात्रप्रतिको लेखकीय दृष्टिकोण र लेखकले आफ्ना कृतिमा तिनको प्रतिनिधित्व कसरी गराएको छ ? भन्ने कुराको समेत निक्काल हुन्छ (शर्मा, २०७०, पृ. ३२०) । सीमान्तीयताको अध्ययनको प्रमुख आधार भनेको वर्ग हो । वर्गीय समाजमा शासक र शासित गरी दुई वर्ग हुन्छन् । शासित वर्गमा पनि उत्पीडित रहेका वा हेपिएका वर्ग र शोषण तथा उत्पीडनको विरुद्धमा सामूहिक रूपमा आवाज उठाउने सचेत जनवर्ग गरी दुई थरि उपवर्ग हुन्छन् । उत्पीडनमा परेका यी दुवै सीमान्तकृत उपवर्ग हुन् (बराल, २०७३, पृ. १८३-१८४) । साहित्यमा यस्ता वर्गको उपस्थिति, भूमिका र अवस्थाको अध्ययन नै सीमान्तीय अध्ययनको मुख्य आधार हो । लिङ्गीय दृष्टिमा सीमान्तीयताको नयाँ चिन्तनको धरातल गायत्री स्पिभाकले खडा गरेकी हुन् । लैङ्गिक दृष्टिले अध्ययन गर्दा साहित्यिक कृतिभित्र उपस्थित लैङ्गिक सीमान्तकृत पात्रको चेतना, अवस्था र सामाजिक भूमिकाको विश्लेषण गरिन्छ । यस लेखमा सीमान्तीयताको यो सैद्धान्तिक मान्यता विवेच्य कथामा रहेको लैङ्गिक रूपले सीमान्तकृत पात्रको अवस्था र प्रतिरोधको विश्लेषणका लागि प्रयुक्त भएको छ ।

४. विमर्श र परिणाम

‘युद्ध’ कथालाई सीमान्तीय आधारमा विश्लेषण गर्ने क्रममा यहाँ समाजमा रहेको अधीनस्थताको अवस्था, प्रभुत्वको अवस्था, शोषण र दमनको अवस्था र प्रतिरोधी चेतनाको अवस्था उपशीर्षकमा कथामा रहेको सीमान्तीयताको लैङ्गिक स्थितिको विश्लेषण गरिएको छ ।

४.१ अधीनस्थता

‘युद्ध’ कथाभित्र पितृसत्ताले गर्दा पुरुषत्वको अधीनस्थताभित्र महिला वर्ग जकडिएको देखिन्छ । नेपाली समाजमा महिला वर्ग पुरुषको हैकमले गर्दा उत्पीडित बनाइएका छन् । पुरुषको अमान्य निर्णयलाई पनि सहज रूपमा स्वीकार गर्नुपर्ने बाध्यात्मक परिस्थिति भोगिरहेका छन् । ‘युद्ध’ कथामा यही तथ्य देखापर्छ । कथामा रहेको महिलामाथि पुरुषको नियन्त्रणलाई तलका उदाहरणहरूले स्पष्ट पारिएको छ :

त्यस रात तिमीले मेरो अघि जुन प्रकारको लज्जास्पद प्रस्ताव राख्यौ, त्यो सुनेर म स्तब्ध भएकी थिएँ । समाजको अघि आफ्नो पौरख प्रमाणित गर्नका लागि र आफ्नो दमित इच्छा पूरा गर्नका निम्ति तिमीले आफ्नी पत्नीलाई परपुरुषको अङ्कशायिनी बनाउन खोजेका रहेछौ । (पृ. २९)

‘युद्ध’ कथाको श्रीमान् पात्रले समाजमा आफू बाँभो नभएको देखाउन र सन्तान जन्माउनका लागि श्रीमतीलाई साधु पात्रसँग बन्द कोठामा थुन्छ । माथिको उदाहरणमा पितृसत्तात्मक सोचका कारण पुरुषले नारीलाई घरमै दमन र शोषण गरिरहेको तथा आफ्नो कब्जामा राखेको हुनाले यहाँ पुरुष शक्ति अधीनस्थतामा नारी रहेको स्पष्ट हुन्छ । महिलालाई दमन गर्ने मुख्य संस्था भनेको परिवार भएकाले पारिवारिक श्रमकार्यदेखि नै महिलालाई अधीनस्थ बनाउने कार्य सुरु हुन्छ र यसको आधार तयार पार्ने कार्य भने पितृसत्ताको सामाजिक संरचनाले गरेको हुन्छ (भट्टराई, २०७७, पृ. १३७) । वास्तवमा लिङ्गमाथिको दमन आफ्नै घरपरिवार भित्रबाट सुरु हुन्छ । यो नेपाली समाजको समस्यामूलक विषय पनि हो । कथामा रहेकी नारी पात्रलाई आफ्नो पतिले सन्तान उत्पादनका नाममा अर्काकी अङ्कशायिनी बनाउन खोजिएको अवस्थाको बोध गराएकी छे, जस्तै -

मैले पहिल्यै भनिसकेकी छु, पति हुनुको नाताले आफ्नी पत्नी भोग्ने अधिकार तिमीलाई समाजले पनि दिइसकेको छ तर कुनै पनि स्त्रीलाई, त्योचाहिँ तिमी पत्नी नै किन नहोस्, तिमी इच्छा पूर्ण गर्नका निम्ति परपुरुषको अङ्कशायिनी बनाउन दिने अधिकार तिमीलाई छैन । यदि छ, भन्छौ भने तिमी नारी देहको व्यापार गर्ने दलाल हौ र दलाल आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्नका निम्ति आफ्नी पत्नीलाई मात्र होइन, आफ्नी जन्मदातृ आमालाई समेत परपुरुषको काखमा हुत्याउन पछि पर्दैन । (पृ. ३०)

समाजले पुरुषलाई आफ्नी श्रीमतीलाई भोग गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । ‘युद्ध’ कथाकी श्रीमती पात्र आफू शिक्षित र सचेत नारी हुँदाहुँदै पनि एउटा निर्दयी पुरुषको हिंसामा परेकी छे । जन्मजात रूपमा प्रजनन क्षमता नभएको पुरुषले आफ्नो खोट लुकाउन श्रीमतीमाथि दोष थोपेर पितृसत्ताको पराकाष्ठा हो । कथामा महिलामाथि पुरुषले पशुतुल्य व्यवहार गरेको देखिन्छ । पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचनामा पुरुषले आफूलाई श्रेष्ठ र नारीलाई हीन श्रेणीको ठान्ने हुँदा उसले परिवारका हरेक निर्णयमा आफूलाई मन लागेको गर्न पाउने ठान्छ (पन्त, २०७५, पृ. २८) । कथाको श्रीमान् नारी अधिकारलाई पनि आफूभित्र अधीनस्थ बनाउने आफूलाई श्रेष्ठ ठान्ने प्रतिनिधि पात्र श्रीमान्ले आफू बलियो, उच्च र मर्द बनेर महिलाको हकअधिकारमाथि लगाएर लगाएर आफूखुसी गरिरहेको छ । तलको उदाहरणमा यही कुरा देखिन्छ, जस्तै -

तिमीलाई मैले मेरो अञ्जुलीभित्रको सिङ्गो सूर्य ठानेकी थिएँ । तर नारीलाई हीन भावनाले हेर्ने र उसको अस्तित्वलाई सदासर्वदा दबाएर राख्न खोज्ने तिमी जन्मजात प्रवृत्तिले गर्दा आफ्नो पुरुष प्रमाणित गर्न तिमीले मलाई प्रयोग गर्न खोज्यौ । यस्तो क्षुद्र मानसिकता र विकृत मनोवृत्ति लिएर कति दिन स्वयम्लाई छल्लन सक्छौ तिमी ? (पृ. २५)

जसरी सूर्यले पृथ्वीको प्राकृतिक र प्राणीको संरक्षण गरी चिसोतातो, हावापानीको सन्तुलन मिलाएको छ, ठीक त्यसैगरी पुरुषले महिलाको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, शारीरिक पक्षका सन्तुलन र संरक्षण गर्ने अधिकार नेपाली सामाजिक संरचनाले दिएको छ । सीमान्तकृत वर्गले उत्पीडित महिला वर्ग वा पुरुषको शासकीय कब्जामा बाँचन बाध्य भएका र गैह्रशासकीय र अहैकमवादी वर्ग वा समुदायलाई जनाउँछ, जो सधैं अधीनस्थ र पराधीन हुन्छन् र उनीहरूको शासकको प्रयोगका वस्तु पनि बन्न पुग्छन् । (श्रेष्ठ, २०६८, पृ. १६) ‘युद्ध’ कथाको माथिको उदाहरणले नारीको यही

अस्तित्व क्षयीकरण भएको अपमानित अवस्थालाई द्योतन गर्छ। छुद्र र दरिद्र मानसिकता बोकेर आफ्नो पुरुषत्व देखाउन उद्धत भएको विवेच्य कथाको श्रीमान् आफ्नी श्रीमतीलाई कुनै निर्जीव वस्तुसरहको व्यवहार गर्छ। यहाँ प्रयुक्त स्त्री पात्र आफ्नै श्रीमान्बाट पहिलो चरणमा र साधुबाट दोस्रो चरणमा शोषित हुन पुगेकी छे, जस्तै - मान्दछु हाम्रो धर्म र समाजको संरचना अनुसार म तिमी पत्नी कहलाउँछु र तिम्रो हरेक सुखदुःखमा साथ दिनु कर्तव्य हुन आउँछ तर पति हुनुको उच्चाभास मात्रै सर्वोपरी ठान्यौ तिमिले (ठकुरी, २०६४, पृ. २३-२४)

कथामा रहेको श्रीमान् पात्रले उही साधुकहाँ जान श्रीमतीलाई पटकपटक अनुरोधमूलक दवाव दिएको र यसबाट श्रीमती तनावग्रस्त भएकी छे। एउटै कुरामा अत्याधिक जोड दिएपछि साधुकहाँ जान श्रीमतीले तयार हुनुपर्ने बाध्यतामक परिस्थितिको सिर्जना भएको छ। यहाँ श्रीमती साधुकहाँ जाँदैमा मात्र बच्चा नहुने कुरा स्पष्ट छ तर श्रीमान्ले दिएको बलजोड, षड्यन्त्र, जालभेले र योजनाबद्ध दमनमा श्रीमती परेकी छे।

'युद्ध' कथाकी नारी पुरुषद्वारा उपेक्षित, उत्पीडित पात्र मात्रै होइन, शारीरिक र मानसिक रूपमा पटक पटक बलात्कृत पात्र हो। श्रीमान्को इच्छा र चाहनालाई परिपूर्ति गर्नका लागि ऊ प्रयोग भएकी छे। आफ्नो स्वतन्त्र अस्मितालाई सखाप पारेर पुरुष वृत्तिको फन्दामा परेकी शिक्षित स्त्री बाध्य भएर साधुका समीपमा उपस्थित हुन्छे। यसलाई नारी अधीनस्थताको अर्को प्रमाणका रूपमा लिनु उपयुक्त हुन्छ (श्रेष्ठ, २०६८, पृ. १६०)। कथामा श्रीमान् र साधु दुवैले स्त्री पात्रको अधिकारलाई आफूभित्र अधीनस्थ बनाएका छन्। यसरी पराधीन र अधीनस्थ बन्न बाध्य बनाइएकी स्त्री सीमान्तकृत जीवन जिइरहेकी छे। सबाल्टर्न वर्ग अधीनस्थ र पराधीन हुन्छ (शर्मा २०७८, पृ. ९०)। 'युद्ध' कथाका माथिका उदाहरणले नारीको यही अस्तित्व क्षयीकरण गरेको अपमानित र अधीनस्थ अवस्थालाई द्योतन गर्छन्।

४.२ प्रभुत्व

नेपाली समाजमा पितृसत्ता कारण पुरुष प्रभुत्वले महिला वर्गलाई पिछडा बनाएको र महिलाका व्यक्तिगत, सामाजिक र आर्थिक अधिकारहरूको हनन भएको छ। पुरुष वर्चस्वले गर्दा पुरुष नै सर्वेसर्वा हुने र महिलालाई उत्पीडनमा पारिएको छ। शासकीय तहमा पुरुष नै आसीन रहेका र सामाजिक नीतिनियमका निर्माता पनि पुरुष नै भएकाले उनीहरूकै प्रभुत्वभित्र महिलाहरूको थिचिएका र पेलिएका छन्। सामाजिक रीति र परम्पराहरू पुरुषहरूकै निर्णायक मतबाट निर्माण हुने भएको हुनाले महिलाहरू त्यस्ता परम्परामा केवल लादिएका मात्र छन्। तलको उदाहरणले यही कुरालाई स्पष्ट पार्छ :

नारीमाथि आफ्नो इच्छा लादेर खेतमा गोरुभैँ आफ्नो इसारामा नचाउन खोज्यौ तिमिले मलाई तर तिमिले थाहा हुनुपर्ने हो, म पशु होइन मनुष्य हुँ, जिउँदो मनुष्य...सहारा लिएर भए पनि आफ्नो घृणित मनोकाङ्क्षा पूर्ण गर्ने प्रयत्न गरेका थियौ तिमिले। (पृ. २४-२५)

माथिको उदाहरणमा महिलामाथि नेपाली समाजले गरेको पशुवत् व्यवहारको चित्रण रहेको छ। पितृसत्ताले महिलामाथि सामाजिक र सांस्कृतिक नियमहरूले गोरुलाई खेतमा लादेभैँ लादेको छ। यहाँ श्रीमान्को इच्छा र आकाङ्क्षाबमोजिम महिलाले पशुले भैँ मुक बनेर सुरुसुरु निर्देशन मान्नुपर्ने अवस्था प्रस्तुत भएको छ। लिङ्गका आधारमा महिलाले आफू सक्षम र बौद्धिक भएर पनि सामाजिक दबाबलाई सहन गर्नुपर्ने बाध्यतालाई 'युद्ध' कथाका स्त्री पात्रबाट स्पष्ट पारिएको छ। माथिको उदाहरणमा पुरुष प्रभुत्वका कारण नारीलाई पशुतुल्य बनाइएको कुरा स्पष्ट हुन्छ।

कथामा रहेको शैक्षिक स्तर उक्त्सिएकी, चेतनास्तर उच्च भएकी महिला शिक्षकलाई आफ्नै पतिले दिएको यातना नेपाली समाजको वास्तविक चित्र हो । प्राकृतिक रूपमा वैवाहिक जोडीबाट सन्तान प्राप्त नभएको अवस्थामा समाजले दोषी देखाउला कि भन्ने डरले श्रीमतीलाई परपुरुषको हातमा सुम्पिने पुरुष पात्र जसरी भए पनि दोषमुक्त भएर समाजमा आफ्नो अस्तित्व देखाउन प्रयत्नरत रहेको छ । श्रीमतीले तनावमुक्त भएर आफ्नो काम गरौं भनेर दिएको सल्लाहलाई उसले कहिले गम्भीर रूपमा लिएको छैन । आफ्नो बाँझोपनको क्षतिपूर्तिका लागि साधुको माध्यमबाट श्रीमतीलाई प्रजनन गराउने उसको कुकृत्यपरक धूमिल योजना थियो । यति हुँदा पनि कथाकी श्रीमती पात्र समझदार भएर प्रस्तुत भइरहेकी छे ।

तिम्रो सबै दुर्बलता र तिम्रो अधुरोपनालाई आफूमा आत्मसात् गरेकी थिएँ मैले । अरुले मप्रति लगाएको लान्छना र कटु वचनलाई पनि धरती बनेर सहेकी थिएँ मैले ।

यो सब गरौं मैले केवल तिम्रो लागि । (पृ. २४)

माथिको उदाहरणमा नारी पात्रले आफ्नो श्रीमान्भित्रको पीडालाई बुझेर व्यवहार गरिरहेकी छे । श्रीमान्भित्रको अधुरोपनको पीडा आफूमा समाहित गरेकी छे । श्रीमान्लाई मानसिक असर नपरोस् भनेर सान्तवनामूलक कार्यकलापमा संलग्न रहेकी छे र धैर्य गर्ने सुझाव दिइरहेकी छे तर श्रीमान् भने श्रीमतीलाई षड्यन्त्रको दाउ रचेर आफू सच्चिन खोज्छ । उत्तरसंरचनावादी फुकोले विमर्शलाई शक्ति निर्माण गर्ने साधन र ज्ञानलाई माध्यम मान्दै विमर्शका माध्यमले कुनै पनि शक्ति सक्रिय र स्थापित हुन्छ भन्ने मान्यता राखेका छन् (गिरी, २०७०, पृ. ३२) । फुकोको यो विचार शक्तिशाली वर्गले शक्ति र ज्ञान दुवै माध्यमबाट कमजोरलाई शासित पार्दछ भन्ने कुरामा केन्द्रित छ । कथामा पुरुषले श्रीमतीमाथि घोर अन्याय, अत्याचार र दमन गरिरहेको छ र श्रीमतीमाथि शासन गरिरहेको छ । सामाजिक मर्यादा क्रममा उच्च स्थानमा रहेर लिङ्गगत रूपमा चरम शोषण गर्ने श्रीमान् अपराधवृत्ति भएको पात्र पनि हो । ऊ स्वतन्त्र र निर्भीक रूपमा जालभेलमा श्रीमतीलाई फसाउने हिम्मत गर्छ किनकि ऊ हैकमवादले जकडिएको उच्च शक्तिवान पात्र पुरुष हो । समाजमा कटु र तुच्छ आरोपित वचन सहेर पनि पत्नी आफ्नो दिनचर्या र कार्यप्रतिको लगनशीलतामा कति पनि चुकेकी छैन । महिलाका विविध समस्यामाथि कुनै प्रवाह नगर्ने पितृसत्ताको सङ्गठित सदस्य पुरुष मानसिकतालाई कथाको तलको उदाहरणले स्पष्ट पार्छ :

उसले बारम्बार उसकी पत्नीलाई कर गरेर भए पनि विभिन्न डाक्टरहरूका जँचाउन लग्यो । कसैले पनि उसकी पत्नीमा कुनै प्रकारको खोट छ भनेनन्, बरु कतिपय डाक्टरले उ स्वयम्लाई नै जँचाउन सल्लाह दिए । त्यो सुनेर ऊ खुबसँग जङ्गियो । (पृ. २२)

माथिको उदाहरणमा ‘युद्ध’ कथाको श्रीमान् पात्रले सन्तान प्राप्त गर्न नसकेपछि श्रीमतीलाई जँचाउन धेरै ठाउँमा लगेको तर उसले आफ्नो कमजोरी छ कि भनेर कहिल्यै पनि नसोचेको विषय उल्लेख भएको छ । पुरुष बलियोबाङ्गो, मर्द, योग्य र सक्षम तथा सबल हुने भएकाले सन्तानप्राप्ति कारण वा अप्राप्ति कारण पुरुष होइन भन्ने र यसमा महिलालाई मात्रै दोषी ठहर्याउने तत्कालीन सामाजिक सोच यहाँ स्पष्ट भएको छ । महिला भनेका प्राकृतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक सबै रूपमा कमजोर निर्बलिया असक्षम अयोग्य र दुर्बल हुन्छन् भन्ने पुरुष मानसिकताको तथ्य चित्रण ‘युद्ध’ कथामा गरिएको छ । यो पुरुष प्रभुत्व र यसले निर्माण गरेका नियमहरूको परिणाम हो । पुरुषको हठ र हीनताभासलाई तलको उदाहरणमा देख्न सकिन्छ :

पिता हुन नसक्नुको हिनताबोधले गर्दा तिमीभित्र भयानक अन्तरद्वन्द्व चलिरहेको थियो । सायद् आफ्नै पत्नीको अधि पनि आफूलाई पराजित ठान्न थालेका थियो तिमीले । त्यसैकारण छलकपटको सहारा लिएर भए पनि आफ्नो घृणित मनोकाङ्क्षा पूर्ण गर्ने प्रयत्न गरेका थियौ तिमीले । (पृ. २५)

माथिको उदाहरणमा कथाको पुरुष आफ्नै पत्नीसँग पराजित भएको अनुभवको वर्णन गरिएको छ । महिलाका अगाडि आफू कसरी बाँझोपनको सत्यलाई स्वीकार गर्नु भनेर पुरुष हीनताभावले ग्रसित भएको छ । आफ्नो शक्ति र पुरुषको प्रभुत्वका कारण कथाको पुरुष हीनताको भावनाले प्रताडित भएको हो । यहाँ समाजमा पुरुषको इज्जत जाने तर नारीको इज्जत नजाने मानसिकताले पनि काम गरेको देखिन्छ । यसरी परम्परादेखि नै सामाजिक शासनको प्रभुत्व पुरुषले नियन्त्रण गरेका कारण महिलाले शक्तिहीन र सीमान्तीय बनेर त्यही प्रभुत्वको स्वीकार गरिरहेको अवस्था कथामा देखापर्छ ।

४.३ दमन/शोषण

समाजमा पुरुष मानसिकताको वर्चस्वका कारण महिला वर्ग दमित र शोषित बनाइएका छन् । पुरुषवृत्तिको हैकमले महिलालाई शोषण र दमन गरेको छ । यहाँ लिङ्गगत सामाजिक निर्मितिको वर्चस्वलाई टिकाइराख्न पुरुष सत्ता सदैव सक्रिय रूपमा क्रियाशील रहेको देखिन्छ । समाजमा पुरुष सत्ता र शक्तिभित्र अधीनस्थ र पराधीन भएर प्रभुत्वविहीन रूपमा आफ्ना हक अधिकारको संरक्षण गर्न नसक्ने महिला वर्ग उत्पीडनमा परेको पाइन्छ । कथामा रहेको नारीमाथिको दमन र उत्पीडनको वास्तविकतालाई तलको उदाहरणले स्पष्ट पारिएको छ :

त्यस साधुले आफ्ना हातमा केही फूल र अक्षता लियो, मन्त्र उच्चारण गर्दै मतिर हेर्यो अनि ओठमा कुटिल मुस्कान छरेर त्यो फूल र अक्षता भएको हात मतिर बढाउँदै बारम्बार मेरो टाउकोदेखि खुट्टासम्म छुन लाग्यो । (पृ. २८)

माथिको उदाहरणमा साधुले तन्त्रमन्त्रद्वारा बच्चा उत्पादन गर्ने शक्ति प्रदान गर्ने बहानामा हातमा फूल लिएर पनि उसको क्लुषित मन र मस्तिष्कले नारी पात्रको शरीरमा आँखा गाढी रहेको थियो । साधुको कुटिल मुस्कान सहितको फूल, अक्षताले नारी पात्रको शिरदेखि पाउसम्म छुनुले उसले महिलाको कोमल अनुहार र अङ्गमा स्पर्श गर्ने ध्येय राखेको बुझिन्छ । साधुले महिलाको शरीरमा शारीरिक स्पर्श बढाउने र आफूतिर आकर्षण बढाएर शोषण गर्ने लक्ष्य राखेको छ ।

नेपाली समाजमा धर्मका नाममा आडम्बर गर्ने यस्ता ढोंगी प्रवृत्तिका मानिसहरू पर्याप्त रहेका छन् । उनीहरू विभिन्न बहानामा नारीको यौन शोषण गर्छन् । शरीर राजनीतिको पृष्ठभूमि निर्माणमा सांस्कृतिक अध्ययन, उपभोक्तावादी, संस्कृति, पितृसत्तात्मक समाज, फेसन संस्कृति, शक्ति र प्रभुत्व प्रमुख मानिएका छन् (पौड्याल, २०७७, पृ. ३१) । यहाँ महिलाको शरीर दोहन गरी आफू सच्चरित्र बन्ने साधु र जसरी भए पनि मर्द सावित गर्ने श्रीमान् पात्र दुवैले नारी शोषण गरिरहेको स्पष्ट हुन्छ ।

महिलाको शरीरमाथि राजनीति गरी आफ्नो पुरुष स्वार्थ देखाउने समाजभित्र आफू ठालु हुने पुरुष वर्ग महिला वर्गमाथि दमन गरी सामाजिक र आर्थिक रूपमा सबल बनेका छन् । महिलाको शारीरिक व्यवहारलाई केन्द्रमा राखी शासकीय शक्तिको प्रदर्शन गर्ने पुरुष वर्गले समाजमा महिलाको अहित गरेको तथ्यलाई 'युद्ध' कथामा चित्रण गरिएको छ, जस्तै -

त्यो रात बाटाभरि म तिमीसँग त्यस पाखण्डी साधुको खराब नियत बारे बोल्दै घर फर्के । तिमी भने केही प्रतिक्रिया नजनाएर चुपचाप मेरो छेउमा हिँडिरहेका थियौ । (पृ. २९)

माथिको उदाहरणमा साधुले आफूलाई दमन र शोषण गरेको कार्यकलापका विषयमा श्रीमान्सँग कुरा गर्दा श्रीमान् चुपचाप लागेर बस्ने श्रीमान् पात्रको अवस्था देखाइएको छ । साधुको गलत नियत थियो भन्ने आशयको श्रीमतीको भनाइमा पनि पुरुष मौन रहेको छ । यहाँ साधुका प्रतिबिम्बित सामाजिक व्यवहारहरू अस्वाभाविक छन् । ऊ आफ्नो स्वार्थलाई केन्द्रमा राखी उच्च स्तरको अक्षम्य अपराधमा सहभागी बनिरहेको छ जुन व्यवहारलाई समाजले स्वीकारन त परै जाओस् सुन्न समेत सक्ने अवस्था छैन । पुरुष भएकै हैसियतमा साधु र श्रीमान् पात्रले पुरुषसत्तात्मक शक्ति र वर्चस्वद्वारा महिलामाथि शोषण गरेका छन् । जसरी भए पनि नारीमाथि दमन गर्ने पुरुषको नियत तलको उदाहरणबाट अझ स्पष्ट हुन्छ :

एकपटक त त्यस साधुले मेरो पैतालामा रातो सिन्दूर लाइदिएर केही मन्त्र उच्चारण गर्दै आफ्ना हातले मेरो पैतालामा मर्दन गर्न लाग्यो । उसको त्यस प्रकारको व्यवहारले क्षुब्ध भएकी मैले प्रतिरोधमा आफ्ना खुट्टा तानेर साडीले छोपेकी थिएँ अनि तिरस्कारपूर्ण नेत्रले त्यस साधुतिर हेरेकी थिएँ । (पृ. २६)

माथिको उदाहरणमा साधुले मन्त्र गर्ने बहानामा स्त्री पात्रको गोडामा मर्दन गरेको देखिन्छ । यहाँ धार्मिक कार्य वा देवीको मन्त्रादिको बहानामा नारीको शरीरमा स्पर्श गर्न कामुक साधु उद्धत रहेको देखिन्छ । यहाँ यौन शोषण गर्ने साधुको नियत अझ स्पष्ट भएको देखिन्छ । यस्ता उदाहरणका आधारमा हेर्दा कथामा नारीमाथिको शोषण र दमन गर्ने पुरुषवृत्ति स्पष्ट रूपमा देखिएको छ ।

४.४ प्रतिरोधी चेतना

नेपाली समाज पितृसत्तात्मक भएकाले महिला वर्गले सदियौं वर्षदेखि अन्याय र अत्याचारपूर्ण व्यवहार सहन गर्दै आएका छन् । सामाजिक संरचना र संस्कारले महिला वर्गलाई दमन र शोषण गरिरएको छ । सामाजिक रूपान्तरणका क्रममा सबै महिला वर्ग अशिक्षाको कारणले इतिहास कता जाने भन्ने अध्ययन विश्लेषण गर्दै व्यवहारिक पक्षबाट भए पनि पुरुष प्रभुत्वको विरोध र यसका विरुद्धमा संघर्ष गर्न थालेका हुन् । आफ्नो वर्गीय हित संरक्षण गरी आफ्नो नैसर्गिक अधिकारको प्रयोग गर्न थालेपछिको अवस्थामा नारी र पुरुषबीचको विभेदको अवस्थालाई चिर्न र आफू स्वतन्त्र र मुक्त हुन नारीहरू प्रतिरोधमा पनि उत्रिन थालेका छन् । ‘युद्ध’ कथामा रहेकी नारी पात्रको प्रतिरोधको अवस्था यस्तै दरिलो देखापर्छ, जस्तै :

तिमी कति हदसम्म तल खस्न सक्दा रहेछौं भन्ने कुराको प्रमाण त तिमीले आफ्नै पत्नीमाथि गर्न लागेको प्रकृतिबाट प्रस्ट भइसकेको छ ।

धिक्कार छ तिमीलाई, तिमी पुरुषको नाममा कलङ्क हो । (पृ. ३०)

कथामा रहेको श्रीमान् पात्रले आफूबाट सन्तान उत्पादन हुन नसक्ने भएपछि श्रीमतीलाई साधुकाहाँ लगेर उसको वीर्यदानबाट सन्तान जन्माउने योजना बुनेको छ । जीवन आएको गोप्य योजना थाहा पाएपछि उसले शिर ठाडो पार्न सकेको छैन । श्रीमती पात्रले श्रीमान्लाई आफूप्रति गरेको अन्याय अत्याचारको विरोध मात्र गरेकी छैन । श्रीमान्ले गरेको

दमन र शोषणका विरुद्ध बोल्नुपर्छ, कदम चाल्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिन प्रतिनिधि पात्रका रूपमा कथाकी नारी पात्रलाई उभ्याइएको छ। पुरुषले आफ्नो शक्ति प्रदर्शन गर्नका लागि महिलामाथि षड्यन्त्र गर्न कति हदसम्म गिर्न सक्दा रहेछन् भन्ने कुराको भण्डाफोर नारी पात्रले गरेकी छे। उसले पुरुषका नाममा कलङ्क भएको भनेर आफ्नो श्रीमानलाई भनेबाट यही कुरा स्पष्ट हुन्छ।

कथाकी लेखक माया ठकुरी आफैँ पनि सीमान्तकृत वर्गकी नारी हुन्। उनको लेखकीय दृष्टिकोण महिलाहरू सामाजिक, आर्थिक र राजनैतिक रूपमा पछि परेका छन् र राज्य शक्ति र सामाजिक संरचनाअनुसारको पुरुषवादको हैकमका कारण उनीहरू उत्पीडनमा रहेको अवस्था रहेको छ। समाज वर्गीय रूपमा रहेको र उच्च वर्गले निम्न वर्गमाथि आफ्नो हक र अधिकारको प्रयोग गरेर शोषण र दमन गरिरहेभैं लड्नुगगत्त रूपमा पनि नारीहरू पीडित र शोषित रहेको लेखकीय ठहर रहेको छ। 'शोषण र उत्पीडनको कुरा गर्दै वर्ग र वर्ग राजनीतिको निषेध गर्नु सबाल्टर्न लेखनको सारभूत पक्ष हो (चापागाई, २०७३, पृ. ७८)। ठकुरीले यहाँ समाज वर्गीयभन्दा पनि लैङ्गिक रूपमा विभेदपूर्ण रहेको भन्दै आम महिलाहरूले आफूमाथिको उत्पीडनको प्रतिकारमा आवाज उठाउनुपर्छ भन्ने मान्यता प्रस्तुत गरेको देखिन्छ। तलका उदाहरणले यही कुरा स्पष्ट पार्छन् :

जान्दछु, निकै ठूलो आघात पर्नेछ तिमीलाई मेरो यस प्रकारको व्यवहारले। हुन सक्छ मसँग बदला लिने प्रण पनि गरौला। मलाई मनपरी सरापौला तर मलाई कुनै कुराको बास्ता छैन म समाजको अधि तिमीले लगाइराखेको नक्कली मुखौटो च्यातेर तिम्रो असली रूप देखाउने छु।

मलाई विश्वास छ, मैले प्रारम्भ गरेको यस युद्धमा अवश्य पनि म पराजित हुनेछैन। (पृ. ३०)

माथिको उदाहरणमा आफ्नो स्वार्थपूर्तिका लागि नारीलाई खेलौनाका रूपमा प्रयोग गर्न उद्धत पुरुष पात्रको जालबाट बाहिर जाने र श्रीमानको नक्कली मुखुन्डो च्यातेर पर्दाफास गर्न युद्धका लागि तयार भएकी र जीतमा विश्वस्त रहेकी नारीको हुड्कार देखिन्छ। लेखकले नारी पात्रलाई शक्तिशाली बनाएर महिलाले आफूमाथिको अन्याय र अत्याचारको विरुद्ध डटेर लड्नुपर्ने र पुरुषको शोषण, थिचोमिचो र नियन्त्रण सहेर बस्नु नहुनेतर्फ सङ्केत गरेकी छिन्। समाज परिवर्तनशील भएको हुनाले समाजमा रहेका विभिन्न प्रकारका विभेदको अन्त्य र समाज रूपान्तरणका लागि नारी पात्रले पनि लागि पर्नुपर्नेतर्फ लेखकीय विचार देखिन्छ। पुरुषले निर्माण गरेको पितृसत्ताको नक्कली मुखुन्डो उतार्नका लागि नारी सशक्त बन्नुपर्ने कुरा यहाँको लेखकीय दृष्टिकोण रहेको छ।

५. निष्कर्ष

'युद्ध' कथा सामाजिक विषयमा लेखिएको नारीकेन्द्रित कथा भएकाले यसमा नारीमाथि हुने दमन, शोषण र त्यसका विरुद्धको प्रतिरोधी चेतना देखिन्छ। यहाँ नेपाली समाजका पितृसत्ताले निर्माण गरेका नियमको परिधिमा बसेर हैकम जमाएको पुरुषवृत्ति र त्यसैको शोषणमा परेर सीमान्तकृत बनाइएका महिलाको प्रतिनिधित्व भएको देखिन्छ। समाजमा सन्तान नहुनुको पीडालाई ढाकछोप गरेर आफ्नो इज्जत बचाउनका लागि कुकृत्य गर्ने पुरुष र धर्मका नाममा तन्त्रमन्त्रको बहाना गरेर नारीको यौनशोषण गर्ने साधुका चरित्रमार्फत पितृसत्ता र पुरुष हैकम तथा शक्ति यहाँ देखिन्छ र यस शक्तिको नियन्त्रणमा परेर नारी वर्ग सीमान्तीय बनेको अवस्था रहेको छ। पितृसत्ताले लादेका सामाजिक नियमहरूका कारण नारीहरू पुरुषसत्ताकै अधीनस्थ बनेको देखिन्छ। परम्परादेखि नै पुरुषको प्रभुत्व रहेको र नारीहरूले

यस्तो प्रभुत्व स्वीकार गरेर जीवन चलाइरहेको अवस्था देखिएको यस कथामा पुरुषको हालीमुहाली भएका कारण शिक्षित नारीसमेत उत्पीडनमा परेको देखिन्छ। यसबाट उनीहरूमाथि हदैसम्मको शोषण भएको, उनीहरूसँगको गरिने भाषिक व्यवहार पनि हेप्ने र होच्याउने प्रकारकै रहेको हुँदा पुरुषको शक्ति र त्यसको प्रभावका कारण नारीहरू सीमान्तकृत भएकै स्पष्ट हुन्छ। विवाहित दम्पतिमा हुने सन्तानको चाहना र यसका लागि श्रीमान् पात्रले गरेको घृणित प्रपञ्चका विरोधमा उभिएकी शिक्षित र चेतनशील नारी पात्रको लैङ्गिक पहिचान र प्रतिरोधको अवस्था पनि कथामा रहेको छ। यहाँ पुरुषको कुवृत्तिप्रति नारीको सचेतनापूर्ण विरोध र त्यस्ता प्रवृत्तिको भण्डाफोर गर्ने उद्घोषले सीमान्तीय पात्रको पुरुष शक्तिसँगको विपरीत सम्बन्ध अभिव्यक्त गर्छ। नारीले आफूमाथिको उत्पीडनका विरुद्धमा विद्रोह गरेबाट नारी पात्रलाई सशक्त बनाएर समाजमा भएका विभेद र उत्पीडनको अन्त्य गर्ने लेखकीय दृष्टिकोण पनि यसबाट स्पष्ट हुन्छ। अतः ‘युद्ध’ कथामा समाजका यस्ता लैङ्गिक दृष्टिले सीमान्तकृत बनाइएका नारीको शोषणको अवस्था र पुरुषप्रधान समाजमा भएका यस्त व्यवहारको विरोधमा चेतनशील महिलाहरूले गरेको दबिबलो प्रतिरोध देखापर्छ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- गिरी, अमर (२०७०), सांस्कृतिक अध्ययनका सैद्धान्तिक आधार र अवधारणा, लिखत पाण्डे (सम्पा.), *भृकुटी*, भाग-१९, पृ. ११-४६।
 चापागाईं, निनु (२०७३), *पूर्ववाद र सइदेली विचार*, ललितपुर : साभा प्रकाशन।
 ठकुरी, माया (२०७४), *आमा जानुहोस्*, (पाँचौँ संस्क.), काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार।
 पन्त, साधना प्रतीक्षा (२०७५), *लैङ्गिक समालोचना : सिद्धान्त र प्रयोग*, काठमाडौँ : कृति प्रकाशन।
 पाण्डेय, ताराकान्त (२०७३), *मार्क्सवाद, सांस्कृतिक अध्ययन र साहित्यको समाजशास्त्र*, ललितपुर : साभा प्रकाशन।
 बराल, ऋषिराज (२०७३), *मार्क्सवाद र सबाल्टर्न अध्ययन*, ललितपुर : साभा प्रकाशन।
 बुभाएर, सिमोन द (२०६०), *महिला*, रमेश सुनुवार (अनु.), काठमाडौँ : प्रगति पुस्तक सदन।
 भट्टराई, रमेशप्रसाद (२०७७), *सांस्कृतिक (वर्गीय, लैङ्गिक र जातीय) अध्ययनको सिद्धान्त र नेपाली सन्दर्भ*, काठमाडौँ : भुँडीपुराण प्रकाशन।
 शर्मा, मोहनराज (२०७०), अवरजन अध्ययन र साहित्य, लिखत पाण्डे (सम्पा.), *भृकुटी*, भाग-१९, पृ. ३१४-३२५।
 शर्मा, मोहनराज (२०७८), *समालोचनाका नयाँ कोण*, काठमाडौँ : ओरियन्टल पब्लिकेसन हाउस।
 श्रेष्ठ, तारालाल (२०६८), *शक्ति, स्रष्टा र सबाल्टर्न*, काठमाडौँ : डिस्कोर्स पब्लिकेसन।
 Bahl, Vinay (2016). Relevance (Or Errlevance) of Subaltern Studies. (David Luden, Ed.). *Reading Subaltern Studies*. Parmanent Black. p. 358-399.
 Bhowal, Sanatan (2016). *The Subaltern speaks truth and ethic in Mahaswata Devi's Fiction and Tribal*. Orient Private Limited.
 Gramsci, Antonio (1971). *Selection from the Prison Notebooks of Antonio Gramshi*. (Quintin Hoare and Geoferey Nowell Smith, Ed.). International Publishers.
 Jahib, S. (2015). Subaltern Studies. *Quality of Life*. East West Institute of Advanced Studies. p. 213-223.

- Spivak, Gayatri Chakravarti (1987). A literary Representation of the Subaltern: Mahaswata Devi's Standdayani. *Sabaltern Studies*. Oxford University Press, p. 578-611.
- Spivak, Gayatri Chakravarti (2015). The New Subaltern: A Salent Interview. (Binayak Chaturbedi, Ed.). *Mapping Subaltern Studies and the Post Colonial Review*. Rawal Publication.
- Spivak, Gayatri Chakravarti (nd). Can the Subaltern Speak. *Colonial Discourse and Post Colonial Theory*. (Patrick Williams and Laura Chrisman, Ed.). Columbia University Press, p. 578-611. Studies 2. (Devid Luden, Ed.). *Reading Subaltern Studies*. Permanent Black, p. 58-107.